

Rózsa és Ibolya

Arany János kísérlete a tündérmesével*

Arany János pályakezdésének sajátos jelensége a *Rózsa és Ibolya*, amely rendkívül fontos kísérletnek számít a fiatal költő epikai világának kiépítésében. A nagysikerű, pályázatra írott és díjazott *Toldi* után keletkezett, de megjelenése megelőzte azt: a költő a *Pesti Divatlap* 1847. március 21-i számában publikálta. Ilyenformán ez a szöveg lett Arany első, nyomtatásban megjelent verses műve, s ennek a jelentőségét aligha lehet túlbecsülni az írói „image” kialakítása szempontjából. A *Rózsa és Ibolya* úgy jelentette meg a költőnek a nyilvánosság előtt vállalt képét, hogy – mivel korábbinak tűnt, mint a *Toldi* – mintegy annak bizonyítékául szolgált, hogy Arany számára milyen előzmények határoz(hat)ták meg a nagy témájára való rátalálást. Legalábbis a fő műnek számító és igen rövid alatt fő műként is kánonizált *Toldi*hoz képest. Pedig a helyzet éppen fordítva áll: a *Rózsa és Ibolya* inkább azt demonstrálhatja a pályakezdésére, hogy Arany milyen módon próbálta meg elkerülni az önismerést, a *Toldi* szerkezetének reprodukálását – ami célként ott munkált egyébként a *Toldi estéje* koncepciójában is. Mert pályakezdésének sajátos közegét éppen az jelentette, hogy a *Toldinak* a Kisfaludy Társaság pályázatán elért sikerre ugyan ismertté tette a költő nevét egy szűk irodalmi elit előtt (ennek látványos eseménye volt Petőfi Aranyhoz írt verses episztolája), ám a nagyközönség számára ez csak jóval később, a mű publikálása után válhatott nyilvánvalóvá. Az első valódi publikáció ugyanis más sorrendet és más fejlődési utat mutatott, mint amelyet a nyilvánosság elé bocsátott művek sejtettek. Ez pedig erősen befolyásolta Arany megítélését is. Ehhez mérten külön jelentősége van annak, hogy Arany nyilvános költői megmutatkozása mégiscsak egy folklórszűzsé verses kidolgozása lett – megjegyzendő, ez a gesztus aligha volt független egyébként Petőfi *János vitézétől*, amelynek mintegy példaadó szerepe lehetett az ő számára. S ez voltaképpen erősebben és közvetlenebbül mutatkozott meg a *Rózsa és Ibolya* esetében, mint a *Toldinál*, hiszen Arany ezúttal más jellegű feladatot próbált ki, mint ott és akkor: egy népmese, mi több, kifejezetten egy tündérmese volt a kiindulása.¹ Azt a tényt sem árt hangsúlyozni, hogy Arany ilyenformán a közönség elé először egy olyan verses szöveggel lépett, amelynek az alcímébe emelt műfaji megjelölése „népmese” volt.

Amibe tehát Arany voltaképpen ezzel az indulásával erőteljesen bekapcsolódott, az az irodalmi népiesség folyamata volt. Első publikációjával ugyanis egy olyan költői pályát exponált, amely kifejezetten a népköltészet megnevelésének a programját vállalta.² Ez alighanem összefüggött a *Toldi* reakciójaként Petőfi intézett Petőfi-verssel és az első, Petőfivel váltott levelekkel is – hiszen ez adta meg azt a tudatosságot (mondhatni, azt az ideológiát), amely éppen ebben a törekvésben fedezte föl az írók feladatát. S tegyük hozzá: Petőfi mindezt annak a *Toldinak* az elolvasása után fogalmazta meg, amely voltaképpen sokkal kevésbé volt alkalmas egy ilyen jellegű, a népiesség akkor rendelkezésére álló fogalomkészlete alapján történő kisajátításra. Am Arany a *Toldi* után megkísérelt Petőfi intencióihoz alkalmazkodni – s ennek a törekvésnek lett a mintadarabja a *Rózsa és Ibolya*, amely innen nézvést valóban sokkal áttetszőbb szerkezetet valósított meg, mint a *Toldi*, éppen a folklórból ismert szűzsé szoros követése miatt. Ezzel kapcsolatban különösen sokatmondó Aranyhoz írt, Szilágyi Istvánhoz írt levele, amelyben beszámol a mű megjelenéséről, s ennek kapcsán rögtön a népiességről kéri ki barátja véleményét, amelyről részben még akkor kívánta összegyűjteni a primér szöveganyagot éppúgy, mint az elméleti szakirodalmat: „K[edves] b[arátom] gondolait a népiességről szeretném olvasni. E mező még oly parlagon van, majd meg veszem a népdalokat, s elolvasom Erdélyi értekezését. A Szemle 13. száma némely népi versmértékeket hoz. Közelebb én is népdal sémákat gyűjtök. E gyűjtemény legtarkább, változatosabb lesz. Jó lesz legalább saját használatomra. [...] Azt akarom mondani, hogy a népköltő feladata nem az, hogy elvegyüljön a durva nép közt, s legyen egyszerűvé velek, hanem az, hogy tanulja meg a legfelsőbb költői szépségeket is a népek élvezhető alakban adni elő. Ez lebegett előttem, midőn

* A tanulmány az OTKA támogatásával (K 108.503) készült (témavezető: Korompay H. János).

¹ Erre az összefüggésre figyelmeztet: Hermann Zoltán: Egy irodalmi program allegóriája. Arany János: Rózsa és Ibolya. In *Uő.*: Varázs/szer/tár. Varázsmesei kánonok a régiségben és a romantikában. L'Harmattan, Bp., 2012, (Szóhadagyomány), 194–206. Különösen: 194–195.

² Az irodalmi népiesség klasszikus irodalomtörténeti leírása: Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faludítól Petőfiig. 2. kiadás. Akadémiai, Bp., 1978. Az újabb szakirodalomból, elsősorban a folklorisztikai tanulmányokat végiggondolva, lásd Mikos Éva: A népiesség problémája a néprajztudományban. Irodalomtörténeti Közlemények, 119. (2015), 1. szám, 89–107.

*Toldit irtam, s ez úton haladok ezentül is, ha lehet. [...] Rózsa és Ibolyát, úgyhiszem, már olvasta k[edves] b[arátom]. Ebben a cselekvény gyorsaságán igyekeztem, ellenkezőleg, mint Toldiban.*³

Ez a levélrészlet megengedi azt a feltételezést, hogy noha Arany számára izgalmas és meghódítandó területnek tűnt ekkor az irodalmi népiesség világa, ez még nem végiggondolt, kiérlelt ideológia volt a *Rózsa és Ibolya* megírása után sem. Mintha a költő utólag kapta volna csak meg azt a fogalmi apparátust, amelyre korábban – például a *Toldi* írásakor – csak ösztönösen érzett volna rá. Legalábbis Arany-nak ezek a némileg bizonytalan szavai éppen ahhoz a jó barátához vannak intézve, aki erősen befolyásolta költői indulását, s ezúttal is tőle várta a megerősítést. A levélrészlet arról is árulkodik, hogy a *Rózsa és Ibolya* tudatosan a *Toldi*tól eltérő narrációt és szerkezetet kívánt megvalósítani, legalább Arany önértelmezése szerint.

Mi a jelentősége annak, hogy Arany egy folklórműfaj áthasonítására tesz kísérletet? Persze ne feledjük, történt már ilyen a költő pályáján, csak ezt a róla készült pályaképek általában nem hangsúlyozzák. Pályája kezdetén, még a nyilvános megmutatkozás előtt jóval Arany egy falucsúfoló, rátótiáda kidolgozására vállalkozott – akkor még úgy, hogy ennek az eredményét (*A dévaványai juhbehajtás*) nem próbálta meg publikálni.⁴ Talán azért is, mert még hiányzott ehhez a szándékhoz a korszerűség lehetőségét megadó irodalmi ideológia, a népiesség ismerete – mondhatni, hiányzott az az impulzus, amelyet Petőfi jelentkezése jelentett. Talán más oka lehetett a közzé nem tétel szándékának, amely az autorizálás elmaradását is jelentette – egyértelműen ezt aligha lehet eldönteni. Az bizonyos, hogy a *Rózsa és Ibolya* esetében más volt a minta, más volt a szövegelőzmény: egy tündérmese, amelynek feldolgozása bonyolultabb és összetettebb feladat volt, mint egy rátótiádaé. Érdemes tehát föltennünk a kérdést: vannak-e olyan pontok a műben, amelyek határozott átértelmezést valósítanak meg a folklórelőzményhez képest, vagy itt csupán egy minél pontosabb imitációról van szó, amelyben a nagy kihívást természetesen a verses forma gördülékeny megteremtése jelentette? Ha összevetjük a meseszűzsé legfontosabb elemeit azzal, ami az Arany János-i változatban megfigyelhető, akkor kiderülhet, a költő mely mozzanatokot nem építette bele a saját művébe, hol tért el attól a mesemenettől, amely tipikusnak tekinthető, s hol alakította művét szokatlanabb invariánssá. Érdemes persze arra is felfigyelni, hogy itt mennyire más a helyzet, mint Petőfi *János vitéze* esetében: Arany megmaradt egyetlen mesetípus keretei között, s nem hozott létre egy erősen kevert meseszűzsét, amely ilyenformán egészen eltérő, egymással voltaképpen nem felelő poétikai lehetőségeket kínál egy öntörvényű írói felfogás számára.⁵ Vagyis a kérdés kissé át is fogalmazható: mit láthatott bele Arany ennek az egyetlen mesének a szűzséjébe, mi volt az a mag, amely méltónak bizonyult a megnevesítésre, s ezáltal az irodalomba illesztésre?

Erre a kevés, a kifejezetten a *Rózsa és Ibolya*-nak szentelt tanulmány közül a Hermann Zoltánéknak van egy válasza: ő a népiesség allegorikus problémakatalógusát olvassa bele a műbe.⁶ Ez rendkívül érdekes és invenciózus értelmezési kísérlet, de igen kevésbé támasztható alá filológiai érvekkel: persze a gondolatmenet nem is elsősorban filológiai érvényességre törekszik. Indokolt kísérlet is ez: hiszen éppen Arany-nak ezen a szövegen vethetők fel a legélesebben az irodalmi népiesség 1840-es évekbeli szakaszának bizonyos problémái.

A szöveg elemzéséhez a kulcsot a folklorzisztikai tanulságok adhatják. A *Rózsa és Ibolya* a nemzetközi mesekatalógus szerint a „Mágikus menekülés” című mesetípusba tartozik.⁷ Ez elterjedt meseszűzsét jelent, amelyet igen széles és gazdag nemzetközi anyag alapján összegezhettek a kutatók. A magyar anyagban is igen népszerűnek számít, számos felgyűjtött és kiadott változata van. A szűzsé alapvetően az égi és földi szerelem nagy hagyományú toposzának a keretében értelmezhető: egy földi léttel rendelkező férfi és egy transzcendens erővel rendelkező nő szerelme áll a középpontjában. Egy király-

³ Arany Szilágyi Istvánnak, Szalonta, 1847. nagypéntek napja [ápr. 2.] In Arany János levelezése (1828–1851), s. a. r. *Sáfrán Györgyi–Bisztray Gyula–Sándor István*, Akadémiai, Bp., 1975 (Arany János Összes Művei XV. kötet) [a továbbiakban. AJÖM XV.], 76–78. Kiemelések az eredetiben.

⁴ Erről részletesen lásd Egy mostoha sorsú Arany-szöveg körüljárása. A dévaványai juhbehajtás. In *Az olvasás labirintusában. Tanulmányok Eisemann György hatvanadik születésnapjára*. Szerk. *Bednatics Gábor–Hansági Ágnes–Vaderna Gábor*. Historia Litteraria Alapítvány–Ráció, Bp., 2013, 204–215.

⁵ Erre lásd a *Dömötör Ákostól és Kerényi Ferentől* származó elemzést, amely a *János vitéz* szerkezetét a nemzetközi népmesekatalógus alapján elemezte: Petőfi Sándor összes költeményei (1844. szeptember–1845. július). S. a. r. *Kiss József–Kerényi Ferenc–Martinkó András–Ratzky Rita–Szabó G. Zoltán*, szerk. *Kerényi Ferenc*, Akadémiai, Bp., 1997 (Petőfi Sándor Összes Művei 3.), 311–315. Valamint újabban: *Gulyás* i. m. 67–79.

⁶ Lásd *Hermann* i. m. 2012.

⁷ Erről bővebben, a Hans-Jörg Uther-féle nemzetközi mesekatalógus alapján: *Gulyás Judit*: „Mert ha írunk népdalt, mért ne népmesét?” A népmese az 1840-es évek magyar irodalmában. Akadémiai, Bp., 2010, (Néprajzi tanulmányok), 203–209.

fi és egy tündérlány vonzalma köré szerveződik hát a történet, kettejük között azonban nem a halandóság – halhatatlanság dilemmája jelenti a választóvonalat, hanem a mágia hatalma. Így aztán van ugyan egy alapvető hasonlóság a Vörösmartytól feldolgozott Árgirus-történettel, egészében azonban az itteni problematika mégsem azonos a *Csongor és Tündé*ben megfigyelhetővel. Abban hasonlít Arany műve – s az alapul vett folklórszűzsé is – a Vörösmartytól feldolgozottra, hogy éppen a szerelem érzése nem vethető a mágia hatalma alá, sem előidézni, sem megszüntetni nem lehet a varázslás műveleteivel. Vagyis a tündérség sem képes befolyásolni ennek az indulatnak vagy érzelemnek a létét. A felejtés és az emlékezet szerepe viszont itt új lehetőségeket kínált, s ezen a ponton vannak nagyon érdekes egyéni különbségek Arany szövege és a mese ideáltipikus menete között is. Rózsa nem apja egykori, még az ő születése előtti ígérete miatt, hanem saját akaratából kerül Tündérországba, ahol a mágia világában kell helyt állni, de mágikus képességek nélkül – s célja egyértelműen majdani házastársának a fellelése. A cselekvény központi eleménél, a mesetípus címét is adó „mágikus menekülés”-nél nem a hát mögé dobott tárgyak átváltozása adja meg a pillanatnyi menekülés, pontosabban időnyerés lehetőségét, hanem maguk a szerelmesek változnak át háromszor is; vagyis a metamorfózisra való képesség, amely persze Ibolya varázserejéből származik, lesz a segítségükre. A sikertelen üldözést a mostohaanya (a boszorkány) átka fejezi be, s ennek hatóereje pedig túlterjed Tündérország határán: ez Rózsa a szerelem elfelejtettségének a bekövetkeztét rója rá. Mindezt úgy, hogy a fiúnak nem kell megszegnie semmiféle tilalmat, vagyis személyes vétke nincs ebben a folyamatban: Rózsnak ugyanis elég eltávolodnia Ibolyától, hogy teljesen elfelejtkezzen róla.⁸ S ez az a pont, amelyen immár a mágia sem tud segíteni: Ibolyának más jellegű, nem a saját varázserejére hagyatkozó megoldást kell kitalálnia ahhoz, hogy Rózsnak ismét eszébe juttassa korábbi ígéretét (vagy éppen, mondhatni, közös szerelmüket). Ami egyébként egyedi és egyszerű élmény: Rózsa nem azért köt majdnem házasságot egy másik nővel, mert újból szerelem ébredt benne, számára ez az atyai akarat követése csupán. Ezért a megoldásnak sem kell a varázslás eszközét igénybe vennie: Ibolya először egy koldust akar megfogadni, majd három cigányfiút bíz meg azzal, hogy kiabálják a lakodalmi menet alkalmával a vőlegény és a násznép füle hallatára: „*Ne felejtkezzenek a szegény Lázárral, / Mint elfelejtkezett Rózsa Ibolyáru!*»”⁹ A legérdekesebb mozzanat viszont – s ennek nincs folklórelőzménye – a záró-exemplum: a három cigánylegénynek a mesei fikcióhoz (mondhatnánk úgy is: a mágia világához) és a valósághoz fűződő viszonya. Ugyanis a három mesebeli segítőnek Ibolya jutalmul a palotát ígérte oda, ám amikor a cigányfiúk a magukénak tudott épületben alszanak, az ébredésük alkalmából kiderül, hogy a csupasz földön háltak. Vagyis a palota egyszerre rendelődik hozzá az álomhoz és a mágiahoz, s eszerint a mágianak van hatalma Tündérország határain kívül is. Ezért is lehetséges, hogy a hősöknek segítséget nyújtok (azaz az ezt a proppi szerepkört¹⁰ betöltő személyek) pórul járnak a mű világában. S a mű ezzel a voltaképpeni lelepleződéssel fejeződik be, nem a boldog és háborítatlan élet ígéretével. S ez kelt is némi feszültséget a mű befogadásakor: hiszen Rózsa és Ibolya között ilyenformán a majdani, lehetséges házassági konfliktuskezelés eltérő technikái mindenképpen az ifjú asszony fölényét mutatják.

A műben jelen van a szóbeli mesehagyományozódás ismerete, azaz annak tudatos és egyértelmű imitálása, hogy itt egy újramesélt, a mesélés folyamatában megalkotott történetről van szó. A mesemondás állandó, formulaszerű elemei ott vannak a szövegben. Kezdve a kötelező mesei kezdésen („*Egyszer hol volt, hol nem*”),¹¹ amelyet egyébként nem zár le a mese végeztével alkalmazandó formula, rendre felbukkannak a szövegben a narrátor szólamát jelző, a mesét alakító utalások: ilyen az I. egyiséget lezáró versszakban is megfigyelhető.

„*Hm! ha tudta volna a vasorru bába,
Mi forog Rózsnak az esze ágába’...
De jó hogy most egyszer rövidebb az esze,
Nem lett volna máskép belőle szép mese.*”¹²

Ezek a megoldások nem egyszerűen mechanikus elemek – a *Rózsa és Ibolya* elkészültekor még egyébként sem álltak rendelkezésre nagy számban olyan mesefeldolgozások vagy mesekiadások, ame-

⁸ Erről lásd bővebben *Gulyás* i. m. 208–209.

⁹ Arany János összes költeményei, I. kötet. S. a. r. és a jegyzeteket írta *Szilágyi Márton*. Osiris, Bp., 2003, (Osiris Klasszikusok), 732.

¹⁰ Vö. *Vlagyimir Jakovlevics Propp*: A mese morfológiája. 2., javított kiadás. Ford.: *Soproni András*. Osiris, Bp., 1999 (Osiris könyvtár. Folklór).

¹¹ *Arany* i. m. 719.

¹² *Arany* i. m. 720.

lyek az elmondottság szóbeli modorát ilyen eszközökkel akarták volna visszaadni.¹³ Arany számára sem egyszerűen reprodukálható elemeknek mutatkoztak ezek a nyelvi fordulatok, hanem funkcionálisan működő részekként. Talán itt lehet a leginkább bizonyítani is azt, hogy egy Arany-mű mennyire a szóbeliségből nő ki (illetve mennyire erősen akarja a szóbeliséget imitálni), s ennek milyen poétikai következményei vannak. Nem is magában a meseszűzésben rejlik egyébként a különlegesség, hanem a szinte egyedülálló hagyatéki helyzetben. Ugyanis ezúttal egy családon belül ugyanannak a mesetípusnak több lejegyzett vagy feldolgozott (tehát újramesélt) változatát ismerhetjük meg. Hiszen Arany verses feldolgozásán kívül a mese benne van a fiú, Arany László gyűjteményében is, más címmel ugyan (*Ráadó és Anyicska*), de azonos szűzéssel. A hagyatékban pedig ott van egy harmadik változata is, egyértelműen Arany Jánosné Ercesey Julianna kézírásával.¹⁴ Tehát ezt a harmadik változatot minden bizonnyal az ő folklórtudásához köthetjük – ám ez azt is jelentheti, hogy Arany számára is lehetett ez a közvetlen forrás (vagy legalább egyike a közvetlen előzményeknek), mégha egy folklórszűzés esetében sohasem lehet teljes bizonyossággal megtalálni egy szöveg eredetét. Az viszont minden bizonnyal kijelenthető, hogy Arany Jánosné folklórtudása nemcsak szövegismeretet, hanem a mesemondás szóbeli tradíciójának az ismeretét is jelenthette férje számára. Mint ahogy feltehetőleg az Arany László-i népmese-gyűjtemény mögött is elsősorban a család két nőtagjának, az anyának és a testvérnek, Juliskának az aktív (mesemondásban is megtestesülő) szövegismerete áll.¹⁵

Arany viszonya ehhez a művéhez nagy változáson ment át. Barta János szerint a *Rózsa és Ibolya* más típusú, más versformájú, s egyébként nem datálható töredéke azt mutatja, hogy Arany később ezt a kész művét újra akarta írni.¹⁶ Ebben azért nem lehetünk teljesen biztosak, hiszen nem tudjuk, a töredék nem egy korábbi kidolgozási tervet mutat-e.¹⁷ Ha feltételezzük a későbbi újraírás szándékát, az valóban mutathatna a mű kiváltotta elégedetlenségre, csakhogy Arany egész pályáján nem tudunk egyetlen olyan esetről sem, amikor a költő egy, már publikált, kész művéhez ilyen módon hozzányúlt volna (a *Toldi szerelme* újraírása más jellegű eljárás volt). Ugyanakkor viszont kétségtelen az is, hogy Arany véleménye látványosan megváltozott a *Rózsa és Ibolyáról*. A költő 1847-ben még ezt a művét szerette a legjobban, s ezt a *Toldi*val való összevetés kapcsán írta le. Szilágyi Istvánnak írott, 1847. április 2-i levelében szerepel ez a mondat: „Akárki mit mond, én Rózsát ma is jobban szeretem.”¹⁸ A megfogalmazás defenzív jellege azt sejteti, hogy Arany ekkor már szembesülhetett olyan véleményekkel, amelyek nem osztották ezt a meggyőződést. Ez a véleménye néhány évvel később megváltozott. Tompának már 1856-ban azt írta annak kapcsán, hogy a *Rózsa és Ibolyát* kihagyta a *Kisebb költeményekből*: „Emlékszel-e, mikor azt írtam neked, hogy ezt a maga nemében jobbnak tartom Toldinál? az 7–8 évvel ezelőtt lehetett, most kihagytam! Akkor legelől tettem volna.”¹⁹

Hogy ennek a változásnak lehetett-e következménye a meseszűzés más versformába való átírása, eldönthetetlen. Mindenesetre a *Rózsa és Ibolya* mint kísérlet egyedüli maradt: Arany ezután nem tett kísérletet népmese-feldolgozásokra. Pontosabban: tündérmesével ezután nem kísérletezett. Ebben szere-

¹³ Vö. Domokos Mariann könyvének tanulságaival: *Domokos Mariann: Mese és filológia. Fejezetek a magyar népmeseszövegek gyűjtésének és kiadásának 19. századi történetéből.* Akadémiai, Bp., 2015 (Néprajzi tanulmányok), 389–393.

¹⁴ A három változat egymáshoz viszonyított, folklorisztikai elemzését lásd *Gulyás* i. m. 225–234.

¹⁵ Ezt sejtésként Kovács Ágnes fogalmazta meg: *Kovács Ágnes: Arany Juliska és Arany László népmese-gyűjteménye.* In *Nóvák László* (szerk.): *Arany János tanulmányok.* Nagykőrösi Arany János Múzeum, Nagykőrös, 1982 (*Acta Musei de János Arany nominati* II.), 497–534. A kérdésre újabban, nagyobb bizonyítóanyag birtokában visszatért, és a sejtést filológiailag igazolta: *Domokos Mariann–Gulyás Judit: Az Arany-család mesekéziratainak és Arany László Eredeti népmesék című művének kritikai kiadásáról.* Ethno-lore: A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve XXVI. Szerk. *Berta Péter.* MTA Néprajzi Kutatóintézet, Bp., 2009, 11–77.

¹⁶ „különös módon megpróbál kész, sikerült alkotást újraírni más hangnemben és versformában (*Rózsa és Ibolya*)” *Barta János: Arany János és az epikus perspektíva.* In *Uő.: Arany János és kortársai I. Arany-tanulmányok.* Válogatta és s. a. r. *Imre László.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2003 (*Csokonai Könyvtár* 27.), 25–58. Az idézet: 30.

¹⁷ Barta kijelentésének az alapja alighanem a kritikai kiadás volt. A töredékhez fűzött jegyzeteiben ugyanis Voinovich a következőket mondja: „Ekkor [azaz 1856 táján – Sz. M.] foghatott bele átdolgozásába, a népmesék folyamatosabb, mesélő nyelvén.” Ehhez semmiféle egyéb adat vagy bizonyíték nem csatlakozik. A töredék kézírata pedig már nem áll rendelkezésünkre. Vö. *Arany János: Zsengék – Töredékek – Rögönzések.* S. a. r. *Voinovich Géza.* Akadémiai, Bp., 1952 (*Arany János Összes Művei* VI. kötet), 229.

¹⁸ AJÖM XV. 78. Kiemelés az eredetiben.

¹⁹ Arany János Tompa Mihálynak, Nagykőrös, 1856. dec. 7. In *Arany János levelezése (1852–1856).* S. a. r. *Sáfrán Györgyi–Bisztray Gyula–Sándor István.* Akadémiai, Bp., 1982 (*Arany János Összes Művei* XVI. kötet), 778.

pet játszhatott a *Rózsa és Ibolya* kedvezőtlen kritikái visszhangja is. A leginkább Henszlmann Imre tanulmányára utal úgy szakirodalom, mint a legélesebb kritikára – noha egyébként Henszlmann írása inkább volt összehasonlító mesetörténeti tanulmány, mint kritikai potenciállal rendelkező, ítélező szöveg. Ennek kapcsán egyébként Korompay H. János joggal mutatott rá arra, hogy Henszlmann nem tartotta magát Arany szövegéhez, s olyan részleteket illetett bírálattal, amelyek Arany meseváltozatában nem is szerepeltek.²⁰ Az értekező nagy komparatív tudásából származó elemek tehát úgy vetültek rá Arany művére, hogy Henszlmann nem ügyelt pedánsan arra, mi az, amit Aranytól vesz, s mi az, ami a meseszűzsé máshonnan ismeretes változataiból származik. Tehát éppen arra nem figyelt föl, ami Arany szövegében egyedi és atipikus volt, s amiben a költő tudatosan eltért a mesetípus általánosan ismert szerkezetétől. Ettől még persze Arany érezhette kritikának Henszlmann tanulmányát – igaz, levelezésében nincs nyoma annak, hogy ő bárkinek is így értékelte volna az írást. Vagyis nem magától értetődő, hogy Aranynak a műfajjal való szakítását éppen ebből a Henszlmann-tanulmányból vezessük le. Sőt, tekinthetjük a jelenséget egészen más oldalról is: figyelemre méltó, ahogy Arany pályája elején többféle prózai folklórműfajnak a nemzeti költészetbe való beillesztésére is kísérletet tett. Miközben tisztában volt a választott műfajok eltérő narratológiai teherbírásával és poétikai lehetőségeivel: ezt a különböző eredetű, folklórműfajok alapján értelmezhető műveinek jellege egyértelműen mutatja. S ez a kísérletezés a *Rózsa és Ibolya* után sem szakadt félbe. Hiszen az anekdotikus mese műfajához való eljutását bizonyítják olyan, későbbi művei, mint *A bajusz*, a *Jóka ördöge* és *A fülemüle*.²¹ Ezekben Arany tökéletesen érezte az anekdotikus jelleg határait, s ökonomikusan úgy dolgozta ki az alapul vett szűzsét, hogy ezeket ne lépje át. Az is lehet, hogy Arany éppen ezt a korlátozott művészi lehetőséget érezte meg, s ezért hagyott fel aztán ezekkel a műfaji kísérletekkel is. Persze arról sem szabad elfeledkezni, hogy az Arany László neve alatt megjelent népmeseegyűjteményben (1862) – legalább háttérként, ötletadóként vagy állandó kontrollként bizonyosan – mégiscsak ott van Arany Jánosnak a tündérmesékről vagy távolabban a prózai népköltészeti szövegekről kialakított felfogása is.

Szilágyi Márton

Hitt-e Arany János az asztaltáncoltatásban?

Tulajdonképpen mindig is tudott volt, hogy már Kölcsey Ferencet is vonzotta a „szellemvilág” megértése. A szó szoros értelmében vett spiritizmus Madách Imre, és főként fia, Madách Aladár életében fontos szerepet játszott. Irodalomtörténészeink, mint már egy évszázada Tolnai Vilmos, vagy napjainkban Margócsy István, sőt, akár népszerűsítő pszichológusaink, és valláskritikusaink (mint Király József vagy Ákos Károly) mindig is tudtak Arany János és az asztaltáncoltatás kapcsolatairól.

A tények könnyen összegezhethők.

A *Budapesti Hírlap* 1853. április 27-én a *Napi események* rovatban a következő értesítést adta: „Nagy-Kőrös, ápril 25. Köztisztelőben álló költőnk s n.-kőrösi tanár Arany Jánostól az asztaltáncoltatásról a következő érdekes közlést kaptuk.” Ez után – cím nélkül – a következő rövid szöveg olvasható:

„A szemek varázsa nem poézis többé. Tegnap a divatos asztaltánc kísérleteknél azon ötletre jöttem, hogy itt a szemeknek, nemcsak a mozgás irányára, mint ezt mások is tapasztalták, hanem a tárgy megindítására is nagy hatással kell lenni. Ezért, a kézláncolaton belül, az asztalon egy kis pontot jelöltem ki, hova a láncot képező egynék folyvást szegezzék szemeiket. Eredménye az lón, hogy az asztal, kevesebb mint két perc alatt, megkezdte szokott mozgását. E kísérlet a nap folytán, ugyanazon vagy más személyek által többször, s többféle módosítással, ismételtetett, s mindig sikerült. Szanaszét tekintetés a mozgást akadályozza, a szemek behunyása egyszerre megszünteti. Oly egyn, kiben nagyobb hatás tapasztaltatik, egymaga s fél kézzel sőt egy ujjal is képes, szemeit folyton egy helyre szegezve, jókora asztalt erős mozgásba hozni. Egy kísérlet teljesen sötét szobában történt, a szemek odaszegzése alatt az asztal erősen hánykodott, behunyatván azok, egyszerre megszünt. Probatum est.” (Közlés: Az asztaltáncoltatásról. Arany János Összes Művei X. kötet. Prózai Művek I. Sajtó alá rendezte: Keresztury Mária. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962. 204. lap. A jegyzetek a kötet végén, az 593–595. lapokon. Innen idézem az alábbi szövegeket.)

²⁰ Korompay H. János: A „jellemzetes” irodalom jegyében. Az 1840-es évek irodalomkritikai gondolkodása. Akadémiai–Universitas, Bp., 1998 (Irodalomtudomány és kritika), 187. Lásd még *Gulyás* i. m. 282–297.

²¹ Erre felhívja a figyelmet: *Hermann* i. m. 198.